

PhD-értekezés tézisei

**A modern háztartás születése az 1930-as
években Magyarországon**

Sedlmayr Krisztina

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Néprajztudományi Doktori Iskola

Európai Etnológia Doktori Program

Témavezető: Dr. Mohay Tamás egyetemi docens

Budapest 2007

A modern háztartás születése az 1930-as években Magyarországon

Témaválasztás, kutatási előzmények

A társadalomtörténeti kutatások nyomán egyre pontosabb képet alkothatunk az 1930-as évek megújuló magyar városi környezetéről, nyilvános tér- és lakáshasználatáról, a korszak hétköznapi életének mégis jelentős felderítetlen területei vannak. Az életmód sokféle eleme közül – összetettsége és széles kontextusa miatt – számomra a háztartás vizsgálata ígért a legtöbb tanulságot. A dolgozat a hétköznapiok történetének ezt az izgalmas, a hagyomány és újítás kérdéskörét érintő jelenségét igyekszik megragadni, értelmezni. A háztartás működésének mindenre kiterjedő rekonstrukciója helyett a vizsgálat középpontjában egyetlen, az ezredforduló társadalomtörténészei által a korszak egyik legfontosabb jellemzőjének tartott jelenség, a modernizáció áll. A háztartási modernizáció mindenekelőtt a főváros és a vidéki nagyvárosok fejlett infrastruktúrával rendelkező területein érhető tetten, így a dolgozatban felhasznált szakirodalmi hivatkozások, illetve az általam gyűjtött anyag és tapasztalat döntő része is budapesti vonatkozású. Ez a modernizációs változás elsősorban a középosztály körében érzékelhető. A nagyszámú személyzetet alkalmazó arisztokrata és nagypolgári háztartások sok vonatkozásban egészen eltérő jelleget mutatnak és bizonyára inkább a hagyományok fenntartása szempontjából kínálnának példát. A társadalmi skála másik végén viszont a depriváltság gátolta az újdonságokról szóló információk megszerzését, és bizonyos jövedelemszint alatt természetesen az új eszközök sem voltak elérhetőek. Mindebből következett a téma további szűkítése: dolgozatom a középosztálybeli, városi rétegek háztartási modernizációját vizsgálja. A középosztály definíciója olyan kérdés, amely időről-időre megosztja a kutatókat. A városi középrétegek behatárolása napjaink szociológiai-társadalomtörténeti gyakorlata szerint mindenekelőtt az iskolázottság, a tulajdon-, jövedelem-, és lakásviszonyok, valamint a fogyasztás kritériumai alapján történhet. Az erről szóló diskurzus részletes kifejtését Bódy Zsombor magánalkalmazottakról szóló könyvében megtaláljuk. Mivel dolgozatom nem általában a középosztálybeli háztartásvezetésről, hanem az e téren jelentkező modernizációról szól, ebben a kérdésben az ott lefektetett elvekre támaszkodtam, a definíció kérdése a disszertációban nincs kifejtve. Adataim többnyire szakmunkás, alkalmazott, értelmiségi közegekből származnak.

Az első világháború után a magyar társadalom súlyos válsága a középosztálybeli életmód megrendülésében is jelentkezett. Az elcsatolt területekről az anyaországba menekülő

– zömmel tisztviselő – családok a lakásnyomor korábban körükben elképzelhetetlen mélységeit élték át. Az élelmiszer és a szolgáltatások árának növekedése a polgári fogyasztási normák radikális átértékelését követelte. A háború előtti életforma a középosztály számára általában egyre nehezebben volt fenntartható, de a bérből és fizetésből élők mindenképpen új stratégiák kialakítására kényszerültek. A két háború közötti időszakban a női munkavállalás jelentős mértékben növekedett, egy időben azzal, hogy az otthoni munkához egyre kevesebben vehettek igénybe alkalmazottat. Az állami propaganda és a társadalmi közbeszéd a kialakult helyzetre gyors választ adott. Újságcikkek, kiadványok, ismeretterjesztő előadások formájában bőségesen érkeztek a jótanácsok a háziasszonyokhoz. A fogyasztás visszaszorítását, valamint az egyszerű és racionális háztartásvezetést nemcsak gazdasági kényszer indokolta, a családról és a női szerepről való változó elképzelések is ezt segítették. A korszak a háztartási munkák terén kevés új feladatot hozott, átrendezte viszont azt a skálát, amelyen a meglevők fontossági sorrendben elhelyezkedtek. A századforduló-századelő túlhajtott étkezési kultusza az első világháború és az azt követő évek élelmiszerhiányával véget ért. A testről való újfajta gondolkodás középosztálybeli szinten is új szerepet adott az étkezésnek: az egykori társasági esemény és örömforrás az egészség fenntartásának eszközévé vált. A kor városi háziasszonyával szemben támasztott legfontosabb követelmény az otthon kifogástalan rendje. A látványos és folyamatos munkavégzés helyett az észrevétlenül elvégzett feladat lépett elő értéké.

A háztartás modernizációja a szervezés, eszközkészlet, anyagi források, munka- és időbeosztás valóságos átalakulását és az erről való gondolkodás, az ezzel kapcsolatos nézetek és dilemmák együttesét jelenti. A téma kutatása az életmód tárgyi vonatkozásainak ismeretét éppen úgy feltételezi, mint a korszak propagandájában, társadalmi diskurzusában való otthonosságot. A városi háztartás modernizációja nem szorítható egyetlen tudományág vizsgálati körébe – határterület, mely több diszciplína területével is érintkezik. A korszak modernizációjának általános tendenciáit és jelentőségét hangsúlyozzák az elmúlt évek átfogó művelődéstörténeti munkái. Az építészet- és iparművészet-történeti kutatások a modern lakásra, felszerelésre vonatkozó adatokkal járulnak hozzá témánk megszerkesztéséhez. A háztartási eszközök, gépek használata az egyetemes technikatörténet egyik népszerű területe, mely a magyar tudományosságban afféle mostohagyermekként igyekszik magának figyelmet szerezni. A korszak magyar városi hétköznapijainak története viszonylag kevésbé feldolgozott, néhány alapvető, összefoglaló társadalomtörténeti munka azonban megjelölte a vizsgálat legfontosabb területeit. Ebben a vonatkozásban Gyáni Gábor munkássága mind az alkalmazott módszer, mind a feltárt anyag szempontjából meghatározó. A városi háztartás

működésének vizsgálata a hazai tudományos terepen „hagyományosan” a szociológia feladatának számít, e téren mindenekelőtt Faragó Tamás és Andorka Rudolf kutatásai, tanulmányai nyújtanak támpontot. A társadalmi nemek tudománya azzal, hogy vizsgálatainak középpontjába állítja a női szerepek komplex vizsgálatát, kikerülhetetlen tanulságokkal és szempontokkal szolgál általában a háztartáskutatás számára, de különösen akkor válik fontos tudássá, amikor ezeknek a szerepeknek a változása átalakítja a társadalmi reflexeket. Természetesen az életmód egészét vizsgálat alá vonó néprajztudomány tapasztalatai, forráskezelése e más közegben is fogódzót kínálnak. A paraszti háztartás kutatása – az eszközkészlet, az idő- és nyersanyag-felhasználás, a munkaszervezés, a feladatok köre, a „jó háziasszony”, „jó háztartás” fogalma – a városi háztartás felderítéséhez is analógiát nyújt. A különféle érintkezési pontok megnevezése után le kell szögeznünk azt, hogy a két háború közötti városi háztartásvezetés és az abban változó női szerep a magyar tudományos érdeklődés figyelmét eddig jórészt elkerülte.

Módszer, megközelítés

A két világháború közötti időszak életmódjára vonatkozó adatok látszólag hihetetlen bőséggel állnak rendelkezésünkre. Képi és írott források, tárgyak, írott és szóbeli visszaemlékezések sokasága alapján rakhatjuk össze az elmúlt hétköznapok történetét. Felvetődik a kérdés, mit mondanak a tárgyak, fotók, mennyire megbízhatóak az írott források? Mire használhatók a visszaemlékezések, a ma fellelhető kusza és esetleges tárgyrendszerek? Mekkora szerepe van a kutató preconcepcióinak az adatközlők, helyszínek kiválasztásában? Mekkora anyag jogosíthat fel az általánosításra, és milyen léptékű lehet ez az általánosítás?

A városi háztartásvezetésre vonatkozó adatok gyűjtése és értelmezése mellett az alkalmazható módszerek kiválasztása, használata a dolgozatírást megelőző kutatás alapproblematikájává szélesedett. Óvakodtam attól, hogy kezembem a bölcsék kövével a háztartás modernizációjának folyamatát a maga teljességében végigkövessem. A mindennapok történetének rekonstrukciója helyett a téma értelmezésére, a megközelítés lehetséges formáinak feltérképezésére törekedtem. Ez a módszer módot adott bizonyos távolságtartásra, és megakadályozta azt, hogy a korszak középosztálybeli életstratégiájáról a műfajtól idegen lelkesedéssel írjak.

A dolgozat a téma tematikus bontása, felfűzése helyett a lehetséges források alapján oszlik fejetekre: az épített környezet mint a háztartásvezetés helyszíne, az ideális háztartás a tanácsadókönyvekben, tárgyak a korszak középosztálybeli városi háztartásában, fogyasztás –

a háztartási könyvek világa, a szépirodalom forrásértéke, és végül az emlékezet haszna. A forrásokat önálló egységként kezeltem, a belőlük nyerhető információkat lehetőleg nem vetítettem egymásra. A választás óhatatlan következménye, hogy egybefüggő történet helyett viszonylag önálló, saját kontextussal rendelkező részek keletkeztek. A kétségkívül nehezen megvalósítható célom az volt, hogy az egyes fejezetekben megjelenő adatok, részletek ugyanakkor a téma egészét is felrajzolják, vagy legalábbis felvázolják.

A források megszólaltatása

A korszerű otthon, a modern konyha című fejezet a modern építészet kutatásának friss eredményei és a hagyományos források, a korabeli építészeti folyóiratok, mindenekelőtt a Tér és Forma, fotók, tervrajzok, visszaemlékezések és propagandairások alapján készült. A két háború között szerte Európában foglalkoztatta az építészeket a korszerű, tömegek számára is elérhető kislakás tervezése. Nemzetközi szervezetük, a CIAM kongresszusain az építészeti és esztétikai kérdések mellett a modern életvitel újfajta tér- és komfortigénye is hangsúlyosan előkerült. A funkcionális konyha megteremtésére irányuló legfontosabb kísérlet Margarete Schütte-Lihotzky nevéhez fűződik: minimális alapterületű, tökéletesen beépített és gépesített „frankfurti konyhák” tízezrei valósultak meg tervei alapján Németországban. Elméleti írásaiban az új női szereppel – a munkavállalással és a leegyszerűsített háztartással – magyarázza konyhája szokatlan újításait. A modern építészek nemzetközi szervezetének munkájába a magyar tervezők CIRPAC csoportja is bekapcsolódott. Molnár Farkas és Árkay Bertalan propagandacikkei témánk szempontjából különösen fontosak: a racionális kislakásról szóló elképzeléseik az élet- és háztartásvezetés kérdéseit is érintik. Magyarországon a két világháború között a modern építészek megvalósíthatatlan álma maradt a kislakásos telep, mely az alacsony jövedelmű családok számára is elérhető, egészséges otthont biztosíthatott volna. A modern építészek többnyire csak magán-megrendelésekhez jutottak. Terveik alapján a tehetős építetők számára kivételes esztétikai minőségű, korszerű infrastruktúrával ellátott családi- és bérházak készültek. A modern otthon ismérvei – sok napfény, optimális alaprajz, kert-kapcsolat vagy terasz, fürdőszoba, központi fűtés – hiába jelentkeztek értéként, kevesek öröme volt. A városi tömegek sem maradtak ki azonban teljesen a modern kor kényelméből: a villany általánossá válása és az olcsó gáz bevezetése jelentősen javította otthoni életminőségüket.

Az ideális háztartás - a háztartási és életvezetési tanácsadókönyvek világa a dolgozat leghosszabb fejezete. Az 1930-as években a műfaj virágkorát élte, a kiadványok skálája az igénytelen megfogalmazású, pároldalas füzetektől a díszes kiállítású, szakemberek által összeállított tanulmánykötetekig terjedt. Korabeli szóhasználattal „életvezetési útmutatások” és az „otthonkultúrára” vonatkozó tanácsok valamint a háztartásvezetés és a gyermekgondozás „fortélyai” szerepelnek bennük. A tanácsadókönyvek a változó női szerepről alkotott, a korszakban pregnánsan jelenlevő álláspontot hangoztatják. Megfogalmazzák azt a gondolatot, hogy a háztartásában dolgozó nő a társadalom számára hasznos, értékteremtő munkát végez. A német háztartási irodalom hatását tükröző vagy azokra gyakran szószerinti idézetekkel hivatkozó munkák az ergonómiai szempontok jelentőségére hívják fel a figyelmet. Az életvezetési tanácsadókönyvek, szakácskönyvek, női újságok a háztartásvezetésre vonatkozó információkat szinte kimeríthetetlen mennyiségben kínálják. A tanácsadó irodalom minta, kánon, amelyhez használója többé-kevésbé igazodott, a hétköznapiok történetének kutatói mégis nehezen mondanak le arról, hogy a bennük található adatokat a valóság elemeként értelmezzék. Míg a brosúrák a háztartásvezetés kutatásának csak közvetett forrásai lehetnek, a modernizációról folytatott társadalmi diskurzus vizsgálatában elsődleges szerepet kaphatnak. Szöveggént is érdemes az útmutatókat vizsgálnunk: a paternalista hang, amelyen az olvasóhoz beszélnek, sokat elárul a korszak mentalitásáról, értékrendjéről.

Természetesen az lenne az ideális, ha a modern eszközökkel ellátott egykori konyhák, a háztartási felszerelést tartalmazó szekrények, kamrák érintetlenül rendelkezésünkre állnának. Több mint fél évszázaddal a „modern háztartás születése” után minimális esélyünk lehet arra, hogy ilyet felfedezzünk. Amit ma az egykori háztartásokból láthatunk, az – szerencsés esetben is – a tulajdonosok és az idő által folyamatosan alakított változat, amely csak részben egyezik az eredetivel. Bizonyos tárgyak elvesztek, mások használhatatlanná válva kidobásra kerültek. Helyettük újak illeszkedtek a háztartás tárgyrendszerébe, de nem feltétlenül – egyes darabok végképp feleslegesnek bizonyultak. A háztartási műveletekről vallott új elképzelések nyomán korábban nem használatos tárgyak kerültek a régiék mellé. A dolgozat harmadik fejezete a harmincas évek *modern háztartásának tárgykészletéről* és a *tárgyakkal végzett feladatokról* szól. A téma kutatója a tárgyakat a használat eredeti helyszínén, a leszármazottaknál emlékként őrizve, régiségboltban és magán- valamint múzeumi gyűjteményekben találhatja és figyelheti meg. A régiségkereskedelemben előforduló háztartási eszközök többnyire egyedi, különböző háztartásokból származó darabok, melyekhez a tulajdonos személyét, társadalmi háttérét nem kapcsolhatjuk – a tárgy kora,

kifogástalan állapota és igényes előállítása miatt, avagy erős hangulati értéke által válnak a kereskedő és a vevő számára értékessé. A háztartás néprajzi-társadalomtörténeti értelmezését azonban éppen a háttér adatok hiánya miatt kevésbé segítik. A múzeumi gyűjtemények mesterségesen létrehozott tárgyrendszerei másfajta, gazdagabb értelmezési lehetőségeket kínálnak. A modern muzeológiai elvek mindenképpen szükségessé teszik a társadalmi háttér: a tulajdonos és a tárgy használatáról beszerezhető információk rögzítését. A mindennapok tárgyainak múzeumi tárggyá válása a gyűjtemények anyagát látszólag kisebb értékű darabokkal növelik, a hétköznapi élet tudományos vizsgálatához azonban annál értékesebb részletekkel járulnak hozzá.

A fejezet második része kísérlet arra, hogy a néprajz aprólékos, a látszólag kézenfekvő részleteket is kiemelő, rögzítő módszerét a városi háztartási munkára adaptáljam. A korszak átlagos városi háztartásának eszközkészlete az elvégzendő feladatok körével együtt került bemutatásra. Ez a disszertáció egyetlen olyan része, ahol a rekonstrukció mint vizsgálati módszer előkerül. A középosztálybeli háztartást a napirend szigorú betartása jellemezte. Az azonos időben való felkelés, az étkezések kötött időpontja, a házimunka napi és heti rendje a háztartási munkavégzés kiegyensúlyozottságát biztosította. Az évszakok évről évre ismétlődő feladatokat hoztak, a tavasz a nyárra, a nyár saját feladatain túl az ősze és télre való felkészüléssel telt. Ebben a készülődésben mindig nagy szerepet kaptak a tárgyak, a felszerelés biztosítása, rendbetétele és az éppen nem időszerű tárgyak biztonságba helyezése.

A dolgozat negyedik fejezete a kézzel írt *háztartási naplók* forrásként való kezelését vizsgálja, majd egy konkrét példa elemzésén keresztül lehetséges hasznát mutatja be. A naplók, háztartási feljegyzések a tanácsadókönyvekben megjelenő kánon mellett az egyedi példát, az annyira keresett „valóságot” kínálják. A feljegyzések készítője vagy a dokumentumot őrző család többnyire túlságosan személyesnek ítéli a bejegyzéseket. A füzetek, könyvecskék sokszor csak hagyatékok részeként jutnak közgyűjteményekbe vagy a régiségkereskedőkhöz, nem adva meg a kutatóknak azt a lehetőséget, hogy a bejegyzéseket az egykori fogyasztók történetével, változó élethelyzetével együtt vizsgálják. Igazán informatívnak azokat a naplókat tekinthetjük, amelyekhez társadalmi háttérrel kapcsolhatunk, ismerjük a feljegyző jövedelmét, társadalmi állását, családszerkezetét. Györkösy Alajos, a tudós latintanár háztartási naplója több szempontból is különösen érdekesnek bizonyult. Ezek közül a legjelentősebb, hogy pontos életrajzot, helyszínt, társadalmi és családi közeget kapcsolhatunk hozzá. A napló a korabeli termékek – élelmiszerek, tisztálkodó- és tisztítószeresek, ruhaneműk és szolgáltatások kivételesen széles körét rögzíti. Nemcsak részletességével emelkedett ki az általam tanulmányozott háztartási könyvek közül, de azzal

is, hogy írója gyakran a megvásárolt áru mennyiségét is feljegyezte, lehetővé téve így a korabeli árak közötti eligazodást, viszonyítást is. „Jirka tanár úr” naponta összeírta kiadásait, hónapról-hónapra bejegyezte a bevételt és megvonta a mérleget. Nyomon követhetjük a mindennapi szokásokat, az évszakok változását, az ünnepeket, a nyaralást, a befőzést, a kulturális kiadásokat, egy ízben pedig megfigyelhetjük a „költekezést” is, amit a tankönyvírásból kapott költségen tett lehetővé. A tizenkét év – az 1929 és 1941 közötti időszak – bejegyzései alkalmasak arra, hogy megismerjük a középosztálybeli, gyermektelen házaspár puritán fogyasztási szokásait, értékrendjét. A barna könyvecske, amelyből pontosan érzékelhetjük a fogyasztás szerkezetét, a kiegyensúlyozott polgári életforma tanúja.

A szépirodalom, mindenekelőtt a hosszú leírásokat tartalmazó regény a művelődéstörténet általánosan használt forrása. Gyakran találunk leírást vagy csak utalást, megjegyzést a regény hőseinek ruházatára, lakásuk berendezésére vagy az étkezéseikre is. Olykor a társadalomtörténeti munkákban is feltűnnek irodalmi szövegek, többnyire azonban csak a más forrásból származó adatok megerősítésére. Ezek az apró „tények” többnyire nem okoznak meglepetést, hiszen a körülmények „hitelessége” vagyis inkább hihetősége a történet elfogadását segíti. A szépirodalom a korszak városi háztartására vonatkozó adatot is bőségesen kínál. Három regényrészletet választottam, amelyekben az 1930-as évek változó női szerepéről, háztartásvezetéséről hosszabb leírást találunk. Németh László, Móricz Zsigmond és Komor András regényének női főhősei a pénzkereső, önmegvalósító munka és a tökéletes háztartás nehéz kérdései között órlódnak. A kiszemezgetett „adatokat”, bármennyire hitelesnek tűnnek is, csak nagy fenntartásokkal kezelhetjük. „Határozott korlátai vannak annak, hogy az irodalmat közvetlenül eszközként használhassuk a ténybeli valóság megismeréséhez. Az ezt szorgalmazó gyakorlatot nevezi LaCapra az irodalmi szöveg dokumentarista redukciónizmusának, melynek eredményeként az irodalom redundánssá lesz, mert azt mondja el csupán nekünk, amit egyéb dokumentáris forrásokból is ki lehet szemelgetni.” – írja Gyáni Gábor *Történelem és regény: A történelmi regény* című tanulmányában. Nem gondolom azt, hogy a regényből kiszedegethető apró adatok vagy akár a mentalitás közvetlen forrásként alkalmazható volna. A hétköznapok történetének kutatóját azonban mindenképpen befolyásolja a regények világa is. A korszak középosztálybeli női világról való meglevő elképzeléseinket megerősíthetik, avagy éppen ellenkezőleg, cáfolhatják.

A dolgozat utolsó fejezete az emlékezést mint a hétköznapok történetének vizsgálati lehetőségét elemzi. Míg a hagyományos néprajzi gyűjtés gyakran a szabadban, tevékenység

közben történik, a városi lakásokban szinte mindig huzamosabb, ismétlődő beszélgetést, visszaemlékezést jelent. Múzeumi munkám során az elmúlt két évtizedben erre bőségesen nyílt alkalmam. Jellemzően idős nőkkel kerültem kapcsolatba, olyanokkal, akik megőrizték egykori – háború előtti – tárgyi világukat, vagy legalábbis fel tudták idézni azt. A lakások tárgyrendszeréből csak néhány, a múzeum számára megőrzésre kiválasztott, megszerzett darabot vihettem el, de a gyűjtés során élettörténetek tucatjait rögzítettem és a vizsgált korszak lakáshasználatára, háztartásvezetésére vonatkozóan is sok értékes információhoz jutottam. A terepmunka során szerzett rutin a különböző források, köztük éppen a visszaemlékezések kezelését is segítette. A háztartás az emlékezetnek különösen instabil része. Hiányoznak azok a kitüntetett események, amelyek az emlék rögzülését elősegíthetnék. Az emlékek nehezen lefejthető módon magukon hordozzák az emlékező más forrásokból – szépirodalomból, film- és könyvélményekből, hallomásból – szerzett ismereteinek összességét. Adatközlőink válaszai a norma által is erősen meghatározottak: ugyan ki számolna be arról, hogy háztartása annak idején pazarló, vagy rendetlen volt? Az idős emberek fiatalkoruk háztartására szinte mindig nosztalgiával emlékeznek, elbeszéléseiket a középosztálybeli városi élet nyújtotta örömök és élmények túlsúlya jellemzi.

A példa, amellyel a dolgozat záródik, egy családi fotóalbum és a tulajdonosa hozzáfűzött emlékei segítségével mutatja be az 1930-as évek jellegzetes középosztálybeli attitűdjét. A Nemere család egykori karácsonyait évről-évre dokumentáló album számomra az ünnep értelmezését nagyban segítő, értékes forrást jelentett. Mai tulajdonosa számára az elhalt szülők, a rég megszűnt otthon manifesztációja, az emlékezés „tárgya”, melynek segítségével felidézheti a múltat és bevonhatja abba a kutatót is.

Már az anyaggyűjtés hosszú éveit nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a téma hatalmas és hihetetlenül szerteágazó. Egyre határozottabb meggyőződésemmé vált ugyanakkor az is, hogy az elmúlt hétköznapi élet megragadását súlyos és kibeszéletlen módszertani problémák akadályozzák, vagy legalábbis nehezítik. Ezeket, ahogyan a városi háztartás kutatásának más kérdéseit is, csak kis részben oldottam meg. A témáról való diskurzus elindítása volt a célom.

The birth of modern household in Hungary in the 1930s

Choice of the topic, previous history of research

The picture of the renewing urban environment and the use of public and private spaces in the 1930s in Hungary has become clearer and clearer due to social history research, although a major part of the everyday life of that period has been uncovered yet. The most instructive of all the diverse elements for me seemed to be the study of households due to its complexity and wide context. The present thesis aims at highlighting and explaining the importance of this exciting issue which also involves tradition and innovation. Instead of a meticulous reconstruction of the operation of households the study focuses on the single phenomenon of modernisation, which is considered by social historians as one of the most determining feature of the period. The modernisation of households is most traceable in the capital and other cities with developed infrastructure, thus references used in the present thesis as well as the information and experience that I have gathered are mostly related to the capital Budapest. This trend of modernisation was primarily perceptible in middle class families. The aristocracy and the upper class households, which employed large staff are rather different in many aspects and their example might be more appropriate to illustrate the survival of traditions.

On the other end of the social scale deprivation hindered the free flow of information about innovations though, and quite naturally, under a particular income level it was impossible to buy new appliances. This has led to a further limitation of the subject matter: the thesis focuses on the modernisation of urban, middle class households. The definition of the term middle class is an issue which from time to time divides researchers. According to current sociological and socio-historical practices middle class is defined mostly by education, property, income level and housing conditions as well as the criteria of consumption. The details of the discourse can be read in Zsombor Bódy's publication on private employment. As the present thesis does not deal with middle class households in general but with their modernisation, in this respect I was guided by the principles laid down in his book and the definition itself is not discussed here. The data mostly come from families of skilled workers, white collar workers and intellectuals. The severe social crisis that occurred after World War II in Hungary also deeply affected the lifestyles of middle class families. Refugees (mostly civil servants) arriving in Hungary from the former Hungarian territories experienced a terrible crisis resulting from housing shortage, which they would

never have imagined. The middle class norms of consumption had to be fundamentally redefined due to the increase in the price of food and services. Middle class lifestyles led before the war were more and more difficult to maintain and those living on their wages and salaries definitely had to devise new strategies. The employment of women increased sharply in the inter-war period, meanwhile fewer and fewer families were able to afford maids for housekeeping. However, there was a quick response to the new situation coming from the state propaganda and public discourse. Housewives were provided with useful advice in abundance by magazine articles, leaflets and public lectures. The reduction of consumption and a simple and sensible way of housekeeping was not only motivated by economic reasons but also by the transforming ideals of the family and the role of women. As far as household duties are concerned, the period brought only few new tasks, although the order of importance changed considerably. The food shortage and the world war put an end to the over-emphasised cult of eating of the turn of the century and the following decade. Eating took on a new role in middle class families as the way they were thinking about the human body had also changed: which was once a social event and source of pleasure became the means of maintaining one's health and fitness. The major requirement housewives had to meet in the given period was the impeccable order of their homes. Conspicuous and continuous housework was taken over by the quiet and hardly noticeable completion of household tasks as a social value.

The modernisation of households involves the genuine transformation of organisation, tools and appliances, material resources, the management of time and tasks as well as the views and dilemmas about these issues. The investigation of these topics requires the knowledge of the material component of lifestyles as well as familiarity with the propaganda and social discourse of the period. The modernisation of households cannot be restricted to a single discipline of study – it is a borderline among several other disciplines. Recent comprehensive works in cultural history have been dealing with the general tendencies and importance of the modernisation of households. Research into architecture and applied arts has contributed with information on modern flats and furnishing. The usage of household appliances is a popular area of study in universal technical history although it has been trying to gain attention in Hungary as a relatively ignored field. The history of everyday urban life in Hungary has not been deeply investigated yet, although some key areas of this research have been dealt with in a few fundamental, comprehensive socio-historical publications. In this respect the methods and the findings are determined by the work of Gábor Gyáni. Studying the operation of urban households in Hungary is traditionally carried out on sociological

grounds, here taking the works of Tamás Faragó and Rudolf Andorka as a starting point. Gender studies have much to contribute to the research of households with inevitable conclusions and viewpoints by the complex examination of the role of women, but this knowledge becomes especially important at the point where social reflexes are transformed by the change of these roles. Quite naturally ethnography and its findings, the way it deals with its sources as it studies lifestyle from every aspect can be a reliable point in this different medium as well. Research into rural households – tools and appliances, time, resource and task management, types of duties, the concepts of a „good housewife and a good household” – can provide appropriate analogies for studying urban households. After having defined the common points we have to state that Hungarian academic life so far has not been really interested in the research of urban households in the inter-war period including the changing role of women.

Methods and approach

Apparently there is plenty of information on lifestyles in the inter-war period. Written and visual sources, objects, written and oral recollections in abundance would help us reconstruct the story of everyday life in the past. However, the question is raised: what do these objects and photographs tell us, to what extent can one rely on the written sources? How can we use the recollections, or the occasional and disorganised systems of objects? What is the role of the researcher’s preconceptions in the choice of data providers and locations? How much information and material has to be gathered to allow us to draw general conclusions and to what extent?

Apart from collecting and interpreting data on urban household management, the choice and use of methods to be applied became a fundamental issue during the research prior to composing the thesis. Without the stone of wisdom in my hand I refrained from following the process of household modernisation all along. Instead of the reconstruction of everyday life I put an emphasis on the understanding and discovering possible ways of interpretation of the topic. This method allows a certain degree of distance and prevented me from writing about middle class life strategies of the period with too much enthusiasm which is completely unusual in this genre anyway.

The thesis is divided into chapters according to the possible sources instead of topical structure: a built environment as the venue of housekeeping, the ideal household as in self-help books, objects in the middle class households of the time, consumption- the world of

housekeeping books, fiction as a source, and finally the use of memory. Sources were treated as separate units, information gained from them was not projected towards other sources if possible. This method inevitably resulted in relatively independent parts with their own contexts instead of a continuous story. My aim which was obviously difficult to achieve, was to provide a complete picture of the topic or at least to draw up as much as possible by using the details and information described in the particular chapters.

Making the sources speak

The chapter called „Up-to-date home and modern kitchen” was based on the latest results of modern architectural studies and traditional sources, the architectural journals of the time, mostly „Tér és Forma” (Space and shape), photographs, design plans, recollections, and publications for propaganda. Architects all around Europe were challenged by the demand for small but modern and affordable flats between the two wars. The issue of new requirements for space and comfort rising from the new lifestyle were also raised besides architectural and aesthetic questions at the conferences of their international association CIAM. The most important achievement to create a functional kitchen was made by Margarete Schütte-Lihotzky: in Germany several thousands of fully fitted and equipped Frankfurt kitchens were implemented on the smallest possible area based on her designs. In her theoretical writings she explained her unusual innovations in the kitchen with the changed role of women-employment and a simplified household. The CIRPAC group of Hungarian architects also joined the work of the international association of modern architects. The articles written for propaganda by Farkas Molnár and Bertalan Árkay are especially important for the topic of this thesis: their ideas of the small, rational flat also deal with the problems of life and household management. The housing estate consisting of small flats which would have provided low-income families with affordable and healthy homes remained an unrealised dream for Hungarian architects between the two wars. Modern architects mostly received orders from private customers. They designed houses and blocks of flats of extraordinary aesthetic standards and infrastructure commissioned by wealthy clients. Although the criteria for a modern home – a lot of sunlight, optimised plan, access to a garden or a terrace, bathroom, central heating- were commonly shared values, were affordable by only a few. However, large masses of the urban population were not completely deprived of the feeling of

modern comfort: their quality of life in their homes was highly improved by the widespread introduction of electricity and cheap gas.

The longest chapter of the thesis is called „The ideal household- the world of self-help books on household and life management”. This genre was in its heyday in the 1930s; these publications ranged from unpretentious leaflets to ornamental publications of studies compiled by professionals. They contained plenty of advice and guidance on life management and home culture and tricks and tips on housework and childcare. The self-help books voiced the dominant view of the period on the changing role of women. They emphasised that the work of women working in the home was useful and valuable for the society. Publications reflecting or quoting word by word the works of German household literature drew attention to the importance of ergonomic aspects. Life management guidebooks, cookery books and women’s magazines came out with a nearly endless amount of tips and advice. These guidebooks were considered as models which were more or less followed by their users, although researches of everyday history still try it difficult to accept their content as elements of reality. While the brochures can serve as indirect sources for household management research, they can become of primary importance in the investigation of social discourse on modernisation. The guidelines are also worth examining as texts: the paternalistic style used to address readers is very characteristic of the mentality and values of the period.

Naturally, it would be ideal to have the modern fitted kitchens, cupboards and storerooms containing household tools at our disposal in an intact condition. However, the chances are very rare to come across such places as more than half a century has passed since the „birth of the modern household”. What has been left of the former homes – and even that in a fortunate case –has been continuously transformed by time and the owners and hardly resembles the original version. Certain objects have been lost; others became useless and were disposed of. Instead new objects were integrated into the system of household objects but not at all cost- some had become unnecessary. As a result of new ideas of household operations objects that had never been used before appeared beside the old ones. The third chapter of the thesis deals with the objects in the modern household and the operations carried out with them. These objects can be found and seen by the researcher of the topic on their original locations, kept as a memory by the descendants, in antique shops and in private and public collections in museums. Household tools found in antique shops are mostly individual objects originating from different homes, without the personality and the social background of the former owner – their value for the dealers and the buyers comes from the age, perfect condition, high quality or connotations, although they do not contribute much to the

ethnographic or socio-historical interpretations of the household due to the lack of background data. The artificially created systems of the objects in museum collections can provide opportunities for different, richer interpretations. Modern principles in museology necessitate the recording of the social background, information on the user and the use of the object. As everyday objects become parts of a museum's collection they seem to be minor contributions, although they prove to be invaluable details in the academic examination of everyday life.

The second part of the chapter is an attempt to adapt the meticulous methods of highlighting and recording even the seemingly obvious details, used in ethnography into the research of urban housework. The tools and appliances of an average urban household are presented beside the tasks and duties to be carried out. This is the only part of the dissertation where reconstruction is used as a research method. The average middle class was dominated by a strict daily routine. The fixed time of getting up and taking the meals, the daily and weekly routine of household duties all served the purpose of a well-balanced housework routine. The change of seasons brought annually repeated tasks: spring was spent preparing for the summer; summer was the time to prepare for the autumn and winter, besides its own tasks. Objects, the supply and maintenance of appliances as well as the storage of temporarily unnecessary things always played a great role in this preparation.

The fourth chapter studies the application of handwritten household diaries as sources, and illustrates their possible use through a particular example. The diaries and housekeeping notes provide the „reality” that was so sought after besides the set model of the guide books. The writers of the notes or their families who have kept the notes usually find them too personal. These booklets and notebooks often reach the collections or antique dealers as part of a bequest, depriving researchers of the opportunity to study the notes along with the story and the changing living circumstances of the consumers from the past. The most informative items are diaries which have a social background attached to them, the writer's income level, social status and family structure are known. The housekeeping diary of a Latin teacher Alajos Györkösy proved to be highly useful from several aspects. The most remarkable of them is that we can attach a precise biography, a location, social and familiar background. The diary records an exceptionally wide range of products from the period – foods, toiletries, personal and home care products, clothing and services. It stands out from the other housekeeping books that I have studied not only because it is very detailed, but also because the writer quite often noted down the quantity of the purchased products, enabling the orientation in prices in the given period. The teacher Jirka noted down the expenses day by

day, recorded monthly income and drew a balance at the end. We can follow everyday habits, the change of the seasons, festivals, holidays, preserving fruits, cultural expenditure, and in one case we can see how they spend the extra money coming from the publication of his textbook. The notes taken during the period of 12 years, between 1929 and 1941 let us learn about the puritan consumption habits and values shared by a childless middle class couple. The little brown booklet from which we can precisely trace back the structure of consumption is a testimony to a well-balanced middle class way of life.

Fiction, especially novels, which contain long descriptions are generally used as sources in cultural history. The heroes' clothes, homes, furniture, or meals are often described or referred to. Occasionally socio-historical works quote literary texts, although mostly to reinforce and support data gained from other sources. These minor facts, however, are rarely surprising as their credibility contributes to the credibility and acceptance of the story itself. Literature also provides ample data on urban households of the period. I have selected three excerpts from novels in which we can find lengthier descriptions of the changing role of women and household management in the 1930s. The heroines in the novels written by László Németh, Zsigmond Móricz and András Komor are all struggling with making money and doing self-realising work and at the same time they are facing the difficult problems of a perfect household. The gathered data must be treated carefully however reliable they seem to be. „There are very strict limits to the use of fiction as a direct means in discovering factual reality. LaCapra calls this practice the documentary reductionism of the literary text, which leads to the redundancy of literature as it only tells us what can be learnt from other sources as well.”- as Gábor Gyáni puts it in his study called „History and Novel: the historical novel”. I do not deny his words as I do not think that the minor data that can be picked out of a novel or the mentality itself could be directly applicable sources. Nevertheless, the researcher of the everyday life stories is inevitably influenced by the world of novels as well. The existing ideas or concepts of women's life of the time can be reinforced or on the contrary, they can be denied.

The last chapter of the dissertation analyses the memory and recollections as an opportunity to study the history of everyday life. While traditional ethnographic data collection is often carried out during some kind of outdoor activity, in an urban flat it always means a longer, repeated conversation and recollection. During my work in museums in the past two decades I have had plenty of opportunities to do this. Most typically I talked to elderly women who had preserved their pre-war material world or at least they were able to give a recollection of it. Only a few of the objects were taken out of the system to be

preserved in the museum collection but dozens of life stories were recorded during the data collection stage and I was also provided with plenty of valuable information on the use of flats and household management of the examined period. My experience gained through field work also helped me in handling the different sources including recollections. Household is an especially unstable part of the memory as there are no outstanding events that could facilitate the consolidation of the memory. Recollections though hardly traceably, carry the comprehensive knowledge of the interviewee originating from other sources – literature, films, books and hearsay. The data providers' responses are also strongly determined by norms: would anybody talk willingly about the untidiness or extravagance of their past household? Old people always exclusively remember the household of their youth with nostalgia, their recollections are dominated by the pleasures and experiences provided by urban life.

The example which concludes my thesis illustrates the typical middle class attitude of the 1930s with the help of an album of family photographs and the remarks made by the owner. For me the album which used to depict the Christmas in the Nemere family year after year served as a valuable source in the interpretation of the holiday. For its owners it is the manifestation of the long-disappeared home and the deceased parents and also the subject of remembering which helps recall the past and involves the researches as well.

It already became clear to me during the long years of research that this topic is immense and extremely diversified. At the same time I became more and more convinced that getting hold of the everyday life of the past has been blocked or at least hindered by severe unspoken methodological problems. I was able to solve only a minor part of them, just as some other issues of urban household research. However I wanted to initiate a discourse about the topic.